

Юрій Рубан,
кандидат технічних наук,
заслужений журналіст України

Теоретико-методологічні засади дослідження політичної комунікації

Стаття присвячена тим особливостям "некласичної" філософії, які дають змогу сформуванню на основі її результатів адекватну теоретико-методологічну основу для аналізу політичної комунікації.

Ключові слова: політична комунікація, "некласична" філософія, демократія.

The article accentuates the specifics of the modern philosophy which enables it to create an adequate theoretical foundation for the political communications analysis.

Key words: political communication, modern philosophy, democracy.

Постановка проблеми. Складність та багатовимірність політичної комунікації приводить до необхідності спиратися при її дослідженні на результати, отримані в різних історично-обумовлених понятійних контекстах, на теоретичні і методологічні традиції, що розвивались філософією, історією, соціологією, політологією, психологією і філологією.

Надзвичайно важливим аспектом дослідження політичної комунікації є оцінка її ролі в досягненні суспільно значущих цілей. У світлі українського державотворення це питання неминуче трансформується в питання про її роль у розвитку демократії. Для наукового розв'язання цієї складної і багатоаспектної проблеми важливим є вибір стратегії дослідження, оцінка вже розроблених підходів та формування адекватної методології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З часів Платона і Аристотеля дослідниками підкреслювалося значення політичної полеміки, свободи слова, публічної риторики для зміцнення і розвитку демократії. Розвиваючи це розуміння важливості комунікації в публічній сфері, Дж.Роллз на початку 60-х рр. ХХ ст. запропонував концепт демократії як комунікативної процедури, яка формує етичну основу для суспільної єдності. Ю.Габермас розвинув цей підхід, а також концепт соціальної дії М.Вебера, створивши теорію публічного простору і демократії як комунікативної дії в цьому про-

сторі. Запропонований Ю.Габермасом концепт політики як активної діяльності, що формує цей простір, і сформульовані ним правила її комунікування створюють основу для аналізу практик політичної комунікації з точки зору проблеми змісту і форми, які в його підході глибоко пов'язані.

Але попри велике значення створеної Ю.Габермасом моделі демократичної політики і її комунікування, яку за її вплив на політичну філософію можна назвати класичною, у сучасних публікаціях усе частіше звучать критичні зауваження на її адресу. Ця критика, яка в серйозних дослідженнях жодним чином не є ні "викриттям", ні "деконструкцією", пов'язана з емпіричним досвідом кризового розвитку демократії у кінці ХХ ст. Власне, дослідниками критично оцінюються не самі дискурсивні правила знаходження рішення політичних проблем, розвинуті в теорії Ю.Габермаса. Сумнів викликає спроможність звести сучасну політику з її реаліями глибоких культурних і соціальних розшарувань у суспільствах до нормативної моделі комунікації та комунікативної дії.

Сучасні реалії політичної комунікації все далі віддаляються від теоретичної норми ідеального дискурсу, вільного від владного примусу і такого, який передбачає активне залучення громадян і формування більшістю прийнятної для меншості раціонально обґрунтованої позиції. Різні впливи владних еліт, поширення маніпулятивних форм представлення політики у сучасних медіа все частіше набувають рис управління волевиявленням виборців. Це викликає певну тривогу за майбутнє демократії. Як твердить А.Бадью: "На фоні сучасних засобів управління населенням Сталін - зі своїми нескінченними рукописними картотеками, масовими розстрілами, агентами зовнішнього стеження в натягнутих на вуха капелюхах, незчисленними таборами і звірячими тортурами - виглядає старосвітським дилетантом" [1, с. 35].

Висловлене відчуття проблемності сучасної демократії та потреби нової якості політики і її комунікації підтверджується рядом досліджень. Зокрема, аналізу проблем демократії присвячені роботи Й.Шумпетера, Н.Луманна, Р.Даля, Р.Арона, Д.Сарторі, Н.Боббію, Д.Дзоло, В.Іванова, Б.Капустіна. Значні проблеми у розвитку молодшої української демократії розкривають дослідження Є.Головахи, І.Кураса, Ю.Левенця, Н.Паніної, М.Поповича. Ці автори говорять про проблемність і навіть кризу демократії як результат зниження громадянської активності і пропонують активний пошук шляхів її відновлення. При цьому вони відзначають важливу роль політичної комунікації в зміцненні сучасної демократії, пошуку нових шляхів її розвитку. Такий пошук має методологічно виходити з проблемності демократії не лише в Україні, а й у всьому світі, бачити демократію не як унормовану процедуру, і тим більше не "кінець історії", а як процес, повний протиріч, як історичний ланцюг взаємно переплетених подій.

Існує й інший ряд досліджень впливів політичної комунікації в рамках дії демократичних процедур та інституцій. Проте специфіка домінуючого інтересу, який полягає у бажанні політиків перемогти на виборах, визначила акценти цього напрямку досліджень політичної комунікації. Вони присвячуються переважно методам мовленнєвого, символного та в цілому інформаційного впливу на виборців, використанню інформаційних ресурсів і технологій для зміни пріоритетів суспільної думки, комунікативним стратегіям медіа, партій і окремих політиків, динаміці інформаційного середовища.

Продуктивними для вивчення процесу сучасної політичної комунікації з точки зору електорального успіху є "парадигма задоволення" (Дж.Макледод, Л.Бекер), "пізнавально-посередницька" модель (В.Евеланд), вивчення процесів медійного формування політичних пріоритетів (В.Блад, Х.Кеплінгер, Е.Роджерс), дослідження глобальних культурних перетворень (М.Кастеллс, Ф.Уебстер), різноманітні моделі впливу ЗМІ (К.Спарк, Ф.Сиберт, Д.Блумлер, М.Гуревич, Б. Макнейр).

Інший напрям досліджень, важливий для розуміння процесів розвитку самої сучасної демократії, пов'язаний із використанням понять комунікації, контексту і дискурсу для осмислення діалектики суб'єкта/об'єкта в полі комунікаційного впливу (Л.Вітгенштайн, М.Гайдеггер, Х.-Г.Гадамер), для аналізу структур знання і влади (А.Камю, М.Фуко, П.Бурдьє), для раціонального обґрунтування демократії (вже згадані Ю.Габермас, Д.Ролз, а також Р.Даль, К.-О.Апель).

Аналізу різних аспектів політичної комунікації в контексті суспільно-політичних процесів, а також формуванню/модифікації під її впливом поглядів на владу, державу і державне управління в українському суспільстві приділили увагу вітчизняні науковці Г.Почепцов, Ф.Кирилюк, В.Кулик, М.Култаєва, О.Токовенко, В.Демченко, Ю.Сурмін, П.Гнатенко, В.Кривошеїн. У цій статті розвиваються запропоновані ними підходи.

Метою статті є визначення сучасних філософсько-методологічних підходів до аналізу політичної комунікації, адекватних її ролі і значенню в сучасній Українській державі і суспільстві. Потрібна методологія, здатна відкривати нові, історично змінні, відношення тих чи інших суспільних груп до таких явищ, як політика, демократія, медіа, комунікація, свобода. Не менш важливою є її здатність аналізувати нові контексти для понять, що представляють ці явища і відношення.

Виклад основного матеріалу. На виклик історії і сучасної динаміки політичної комунікації відповідає та частина філософії, що розглядає проблематику свідомості і життя в бутті людини. М.Мамардашвілі показує, яким чином відбувається перехід від класичного до некласичного ідеалів раціональності. "В класичному своєму завершенні філософія і наука (якщо датувати це завершення кінцем ХІХ - початком ХХ ст.) задали цілком визначену онтоло-

гію розуму, що спостерігає об'єктивні фізичні явища (фізичні тіла), знання про які здобувається і будується в науці. Власне кажучи, ця онтологія і є "раціональністю", або "ідеалом раціональності". Некласична ж проблема онтології розуму (або, відповідно, раціональності) сягає своїм корінням тих змін у ній, що виникають у ХХ ст. - у зв'язку із завданням введення явищ свідомості і життя в наукову картину світу. Цей останній крок, а саме введення явищ свідомості і життя в фізичну картину світу, є дуже проблематичним" [2, с. 3].

У цій самій роботі М.Мамардашвілі пояснює цю проблемність з точки зору класичної філософії. "Події у світі, явища світу - такі, про які ми могли б щось висловлювати раціонально і об'єктивовано, уявляти їх відокремлено і незалежно від наших відчуттів, повинні повторюватись і відтворюватись у деякому просторі спостереження, що забезпечує певну неперервність самих станів свідомості при спостереженні... Предмет не може "вискочити" з цього простору в тому розумінні, що він не може мати якихось, умовно кажучи, тінювих сторін чи дірок, що не піддавались би в якийсь момент часу і в якомусь місці простору неперервному розгортанню у спостереженні" [2, с. 9]. Неможливість вписати явища свідомості в таку "класичну" схему спостережень має наслідком розробку філософією ХХ ст. нових схем раціональності. Ці схеми є продовженням Гегелівської концепції історичності розуму, спираються на нове розуміння онтології людини, на її існування не в природі, а в історії.

У французькій філософській традиції цей перехід до пошуку нових раціональностей, нових способів пізнання частіше визначається опозиціями "метафізика" і "постметафізика", в німецькій - "модерну" і "постмодерну". Запропоноване в рамках некласичної (постметафізичної, постмодерної) парадигми розуміння людини, її знання і досвіду дало змогу сформувавши перспективні підходи до розвитку як практик політичної комунікації, так і методів її дослідження.

У "некласичній" філософії людина вже не розглядається як суб'єкт, який перебуває в єдності буття, свідомості і мови, відповідно, комунікація не може описуватись в категоріях вербальної взаємодії таких суб'єктів. Варто зауважити, що таке нове розуміння свідомості, знання, свободи і досвіду в аналізі суспільних явищ не заперечує багатьох підходів класичної філософії, а розвиває їх. Плідний розвиток платонівської теорії "управління собою" як герменевтики політичного суб'єкта запропонував М.Фуко, ліберальних ідей свободи в просторі політичного - Х.Арендт, Е.Лакло і Ш.Муфф. Ці напрацювання є важливими для дослідження політичної комунікації. Вони демонструють можливість уникнути як втрати суб'єктності в дослідженнях соціальних процесів, викликаної некритичним захопленням "постмодерном", так і намагань втиснути реальний досвід життя і свідомості в жорстку логіку класичної філософії.

З точки зору політичної комунікації як предмета дослідження "некласичною" філософією привертають увагу дослідження авторів, які здійснили так званий "лінгвістичний поворот", серед них Л.Вітгенштайн і М.Фуко. Їх роботи демонструють, що поняття не стосується певної незмінної сутності, на зразок Платонівського "ейдосу", який може бути пізнаним завдяки відокремленню випадкових рис від суттєвих.

Будь-яке мовне утворення, і поняття в тому числі, являє собою результат мовної гри, тобто певним цілим, що формується у взаємозв'язку людських висловів і вчинків. Спираючись на їх роботи, Р.Гойс робить висновок: "Вживання поняття у мові - це соціальний факт, вплетений в історичну дійсність" [3, с. 27]. На користь цього твердження свідчить поява таких робіт, як "Європейський словник філософій" [4]. У вступному слові до нього Барбара Кассен пише: "Ані логічний універсалізм, байдужий до мов, ані онтологічний націоналізм, що есенціалізує геній мови: на тлі цих двох позицій якою є наша? Наша позиція висуває географію проти історії, семантичну мережу проти ізольованого поняття...Мова, з нашої точки зору, є не фактом природи, а наслідком, отриманим в історії та культурі, який постійно творить себе...Кожний автор, а філософ є автором, у той самий час, коли він пише своєю мовою, створює свою власну мову" [4, с. 15-16]. Отже, навіть інтерпретація найзагальніших філософських категорій має особливості в різних мовах через різниці у соціально-культурній дійсності (чи дійсностях). Ця особливість твориться авторами в історії та культурі. Це означає, що політика і політична комунікація як символічна репрезентація і саморозуміння спільноти, що тягнеться в історії і висловлюється мільйонами авторів, неминуче стає полем мовної гри.

Про таку гру Л.Вітгенштайн говорить: "Ми легко можемо собі уявити людей, що розважаються на полі з м'ячем. Вони ніби починають різні відомі ігри, але грають у них не закінчуючи, в проміжках без видимої мети кидають м'яч у небо, ганяються один за одним, кидають м'яч один в одного нібито заради забави тощо. І тут хтось скаже: "Увесь цей час вони грають у певну гру і в кожному кидку діють відповідно до визначеного правила" [5, с. 83].

Філософ пропонує бути обережним зі спробами пояснити чи розшифрувати політичні відношення чи інтереси через мовні зв'язки і структури. Але особлива роль мови в представленні політичного, навіть її спрямованість на це представлення не викликає сумнівів. "Адже в першу чергу мова придатна для такої комунікації, у якій кожен щодо претендування на значимість (*Geltungsanspruchen*) інших може зайняти позицію "так" або "ні" [6, с. 19].

Така комунікація політики з метою утвердити її претензію на значимість відбувалася в усі часи. Особливість нашого - динаміка соціально-політичних відношень і їх мовного опосередкування. Ми живемо в ситуації небаченої доти швидкості, з якою формуються поняття зі сфери політичної комунікації, модифікуються їх змісти і формуються розриви у їх сприйнятті

всередині суспільства і між різними суспільствами. Поняття нації, націоналізму, лібералізму, мультикультуралізму є прикладами таких драматичних модифікацій в останні десятиліття і формування різниць у їх сприйнятті внаслідок особливості політичних процесів у кожній державі. В Україні ми бачимо, як буквально на наших очах сформувалися такі поняття, як "проти всієї" чи "тушки", яким важко знайти відповідник в англійській чи російській політичній комунікації.

Поняття зі сфери досліджень політичної комунікації також дуже активно використовуються, а значить зазнають модифікацій. "Інформаційна політика", "зв'язки з громадськістю" (це поняття все частіше замінюється коротким словом "піар"), "політичний маркетинг", "медійна політика", "політична реклама", "спін-менеджмент" - усе це терміни, народжені мовною грою. Те, як вони стосуються один до одного і до навколишнього світу, визначається не правильністю визначення предмета, а динамікою їх вживання у часі. Поняття приходять у мову, існують у ній, зазнають змін і зникають. Але ми не можемо формально оцінити їх стан у конкретний момент часу, оскільки не можемо провести межу між статичним станом мови і станом її розвитку. Проблема визначення понять зі сфери політичної комунікації є хорошою ілюстрацією до зауваження Ф. Ніцше: "визначувані є тільки те, що не має історії" [7, с. 244].

Таким чином, при дослідженні політичної комунікації варто не обмежуватися формальними дефініціями, а доповнювати цю дефініцію описом історії, аналізом різних семантичних компонент у контекстах, що змінюються. Це дасть змогу вибудувати ряд значень, що постійно оновлюються. Такий ряд важливий не з тієї причини, що минуле і мовні правила, які в ньому виникли, детермінують вживання поняття в майбутньому. Змінюватиметься суспільство, змінюватиметься мова і вживання понять у ній. Але з того факту, що в історії немає законів, зовсім не впливає, що будь-яке суспільство у будь-який момент може піти будь-яким варіантом розвитку. Минуле не детермінує майбутнє, але не всяке майбутнє однаковою мірою доступне для суспільства з певним минулим. Історична перспектива дає змогу зробити обґрунтовані висновки про подальший розвиток явища, яке мовно опосередковується тим чи іншим поняттям. А цей розвиток матиме наслідком зміни понять. Аналіз понять зі сфери політичної комунікації як мовних феноменів дає можливість накреслити перспективу змін.

Багатовимірність політичної комунікації як явища і предмета ставить завдання конкретизації певного об'єкта розгляду. Таким перспективним об'єктом досліджень політичної комунікації є влада. Адже саме влада породжує політику і її комунікацію, від цієї комунікації залежить легітимність влади, а значить єдність і, в остаточному підсумку, благо суспільства. До того ж, у сучасних успішних політиках влада все менше зводиться до примусу.

Про це зміщення владних практик від насильства в бік нових технік говорить Н.Луман: "Владу слід відрізнити від примусу. У своєму крайньому варіанті примус зводиться до застосування фізичного насильства і тим самим до підміни власними діями влади тих дій людей, які влада не в змозі викликати. Здійснюючи примус, той, хто його практикує, покладає на себе тягар відбору і прийняття рішень. У більшості випадків можна стверджувати, що до примусу і насильства вдаються через брак влади" [8, с. 23].

У сучасному світі звернення до примусу, а тим більше до прямого насильства свідчить про проблемність влади, навіть про вакуум влади. Індикатором успішності влади стає перехід до нових технік управління державою і суспільством, які спираються на комунікацію.

Таким чином аналіз форм і змісту сучасного комунікування політики переносить фокус дослідження на поле влади та державного управління. Адже "державне управління є способом функціонування і реалізації державної влади з метою становлення і розвитку держави" [9, с. 21]. Також за визначенням, "...державне управління - це розвинута система управлінських зв'язків, відносин і організації як суб'єктів, так і об'єктів. Вони мають вигляд каналів, по яких здійснюється комунікація, реалізується влада" [9, с. 21]. При цьому наголошується, що "державне управління важко уявити без складної і суперечливої сукупності ідей, теорій, поглядів, що використовують суб'єкти управління для обґрунтування, побудови й реалізації управління" [9, с. 21].

Висновки. Вивчення політичної комунікації на основі теоретико-методологічних підходів, запропонованих сучасною "некласичною" філософією, є цілком обґрунтованим і актуальним у галузі науки державного управління, адже ефективність державного управління прямо залежить від якості комунікування політик. Таке дослідження дасть змогу подолати недостатність традиційного підходу, коли, як стверджують дослідники, "комунікаційні потоки спрямовуються в одному напрямі, від органів влади до громадськості, а політика у царині публічних комунікацій і далі розглядається як другорядна по відношенню до організаційної політики. Суттєві зміни може дати підхід до PR як інструмента стратегічного управління, що передбачає постійний двосторонній симетричний потік комунікації" [9, с. 451].

Перспективи подальших розвідок. Створити комунікацію, яка зможе стати інструментом стратегічного управління, можна лише на основі глибоких досліджень її форми і змісту. Ці дослідження мають спиратися на адекватну філософську теоретико-методологічну основу. Подальше розширення цієї основи є важливим предметом подальших досліджень політичної комунікації, політики і державного управління з метою наукового забезпечення розвитку демократії в Україні.

Список використаних джерел

1. Бадью А. Обстоятельства, 4: Что именует имя Саркози? / Ален Бадью [сост., пер. с фр. и прим. С. Л. Фокина]. - СПб. : Акад. исследования культуры, 2008. - 192 с.
2. Мамардашвили М. К. Классический и неклассический идеалы рациональности / М. К. Мамардашвили. - М. : Изд-во "Лабиринт", 1994. - 240 с.
3. Реймонд Гойс. Неуют либерализма / Реймонд Гойс // Неприкосновенный запас. - 2010. - № 5 (73). - С. 24-39.
4. Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей. Т. 1. наук. кер. проекту: Барбара Кассен і Констянтин Сігов / пер. з фр. - К. : Дух і літера, 2009. - 576 с.
5. Витгенштейн Л. Философские исследования / Людвиг Витгенштейн ; пер. с нем. Л. Добровольского. - М. : АСТ: Астрель, 2011. - 374 с.
6. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией. Философские статьи / Юрген Хабермас. - М. : Изд-во "Весь Мир", 2011. - 336 с.
7. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / [пер. з нім. А. Онишко]. - Львів : Літопис, 2002. - 320 с.
8. Луман Н. Власть / Н. Луман. - М. : Праксис, 2001. - 227 с.
9. Бакуменко В. Д. Державне управління : курс лекцій / В. Д. Бакуменко, Д. І. Дзвінчук, О. С. Поважний. - Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. - 536 с.

Руслан Жмудський,
*аспірант кафедри державної політики
та управління політичними процесами НАДУ,
провідний економіст Управління інвестиційної
та кредитної політики НЕК "Укренерго"*

Принцип політичної відповідальності влади: досвід демократичних країн

Політична відповідальність є необхідною складовою демократичного державного правління і взагалі взаємовідносин народу та влади, громадянського суспільства й держави. Саме держава як головний суб'єкт публічної влади в демократичному суспільстві виступає і головним інституційним суб'єктом політичної відповідальності. У статті аналізується сутність та значення політичної відповідальності як необхідної складової демократичного державного правління та досвід демократичних країн.

Ключові слова: держава, політична відповідальність, державне правління, демократія.